

Tisoč in en obraz 'tretjega vala' islama

Islamski "tretji val" je torej razširil meje *Dar al Islama*, vendar se mora soočiti z Evropo, ki je sama v obdobju kočljivega prevrednotenja same sebe, močna, a gospodarsko in družbeno nehomogena, še neodločena v političnih izbirah, negotova glede kulturne identitete. "Islam bo to, kar bodo iz njega naredili muslimani." Toda tudi Evropa bo tisto, kar bodo iz nje znali narediti Evropejci. In to je Evropa, v kateri iz dneva v dan narašča število državljanov ali imigrantov, ki živijo po postavi Preroka.

Franco Cardini, *Evropa in islam*¹

Povsod na Vzhodu in v Afriki smo priče razkrajanju starega reda. Ne gre toliko za "trk civilizacij", kolikor za njihovo nasilno stekanje k istemu cilju. Skrajneži verjamejo, da se nas polaščajo, da so začeli tretje osvajanje, potem ko sta prvi dve propadli. Toda tudi oni sami so osvojeni in so se v stiku z nami spremenili, čeprav tega niso hoteli: zaradi te okužbe so zgroženi. Džihadizem kaže znake posnemovalne patologije, ne pa drugačnosti. Iskanje izgubljene čistosti vere je morda, kakor je videl Nietzsche, simptom dvoma in obupa ... Ni se mogoče izogniti izzivu začenjajočega se stoletja, da je treba razgraditi fanatizem Polmeseca skupaj z razsvetljenimi ali zmernimi muslimani, ki so njegove glavne žrtve.

Pascal Bruckner, *Imaginarni rasizem: islamofobija in krivda*²

Parafraza "tisoč in en obraz islama", sposojen pri orientalski zbirki pripovedk *Tisoč in ena noč*, nakazuje bistveno značilnost religijsko-političnega gibanja, ki se je v 7. stoletju pojavilo med Arabci, bodisi v zahodnem delu Arabskega polotoka, kot trdi religijska pripoved, bodisi na območju tedanje rimske Sirije, vzhodno od reke Jordan, kot domnevajo vse bolj številni zgodovinarji.³ Med "verniki",

kakor se imenujejo pristaši gibanja,⁴ se je že v začetnem obdobju izoblikovalo nekaj rivalskih skupin.⁵ Po ustanoviteljevi smrti se rivalstva zaostrijo: na eni strani je skupina ustanoviteljevih potomcev ali "šia" – stranka, ki jo vodi njegov zet Ali. Alijevi pristaši ali učenci se imenujejo šiiti in so danes druga največja skupina v islamu. Proti tej skupini je nastala koalicija ustanoviteljevih verskih,

političnih in bojnih tovarišev, ki jim je uspelo prevzeti oblast, zbrati okoli sebe večino "vernikov" in sčasoma, v krvavi vojni, poraziti in podjarmiti šiite. Ker se je ta protišiitska koalicijska sklicevala na izročilo – suna, se jih je za časa abasidskega cesarstva prijelo ime suniti. Sunizem je bil islam imperijev (abasidskega, omajadskega, otomanskega in mogulskega) in je še danes večinski islam.

Čeprav sunizem ni edina izvedba islama, se ga običajno kar enači z islamom. A že v času konstituiranja te religije nastane poleg šiitov in njihovih nasprotnikov (kasneje imenovani suniti) še tretja skupina. Njeni nasprotniki so jo poimenovali karidžiti – odhodniki,⁶ ker so zapustili Alijevo vojsko in se potem bojevali tako proti njemu kot proti njegovim nasprotnikom. Toda sami so se predstavljali kot aš-Šurah – zamenjevalci, tisti torej, ki zamenjajo to umrljivo življenje za drugo življenje z Alahom. Pri tem so se opirali na koranski stih 2,207: "Obstajajo ljudje, ki žrtvujejo svoje življenje, da bi ugajali Alahu. Alah je do svojih sužnjev milostljiv." Nekateri zato razlagajo, da današnji teroristični samomorilci nadaljujejo izročilo teh zamenjevalcev, vendar nekaj malega, kolikor jih obstaja danes (Oman, Alžirija), ne goji radikalnih pogledov svojih daljnih verskih prednikov. Kakor bomo videli, je topla greda terorizma sunizem, ne pa manjšinski šiizem in še manjštevnejši karidžizem, ki jima sunizem v državah, kjer je uradna religija, ne pusti dihati. Dovolj bo, če to ponazorim s položajem šiitov v Savdski Arabiji (četrtna prebivalstva⁷) in popolnoma nepriznanih šiitskih alevov v Turčiji (različne ocene se gibljejo med 10 % in 40 % turškega prebivalstva⁸).

Iz sleherne od teh treh začetnih skupin "vernikov" se je porodilo mnogo novih skupin in gibanj; med seboj so se prepletali ali se ignorirali, predvsem pa sovražili, izobčevali, preganjali in vojskovali. Mnogi so izginili in nastajali mnogi novi – vse do danes. Ker v Evropi od Atlantika do Urala nimajo ne šiiti⁹ ne karidžiti kakšne omembe vredne vloge, se bomo v nadaljevanju osredotočili na sunizem.

Ta je namreč nekoč na različne načine (so) krojil usodo Evropejcev, ne kot edini, vendar kot pomemben spremljajoči pojav oz. religija osvajalnih imperijev: arabskega (omejadskega in abasidskega), mongolskega in otomanskega. Danes znova, že tretjič, počne to preko svojih pristašev, in to – na tisoč in en način.

Ker smo vajeni na islam v ednini, smo morda presenečeni, ko slišimo množino: "islami" oz. "sunizmi". Vendar če iz vzvišene sunitske pripovedi o njeni enotnosti sestopimo v sunitsko realnost, tudi evropsko, srečamo malodane nepregledno množico skupnosti in skupin, ki se razglašajo za "prave" muslimane oz. sunite. Ko se neka skupnost ponaša s "pravim" islamom, hkrati odločno odreja "pravšnjo" vsem drugim, ki se prav tako imajo za ta "prave". Če ostanemo pri tleh, kjer se življenje bohoti v brezštevilnih oblikah, ne bomo hoteli edinosti za vsako ceno. Ta zna namreč biti zelo visoka, kot je med pregnanstvom v Angliji ostroumno zaznal Voltaire: "Če bi bila v Angliji ena sama religija, bi se bilo za bati despotizma; če bi bili dve, bi si prerezali vrat; vendar jih je trideset in srečno živijo v miru."¹⁰ Zato si je želeli, pravi drugi filozof, "da se Prerokova religija – ki je že razcepljena na šiite in sunite, sufije, druze in izmailce, moderniste in rigoriste, salafe, muslimanske brate in rivalske džihadistične obrate – deli še naprej ... Pluralnost je prihodnost velikih veroizpovedi ... Bolj ko bo krščanstvo močno, bolj bo islam moder. Kar lahko islamu zaželim najboljšega, ni ne 'fobija' ne 'filija', ampak dobrohotna brezbriznost na duhovnem tržišču, ki je odprt za vsa verovanja."¹¹

Bolj ko se namreč človeštvo spreminja in udejanja v novih oblikah, bolj se množijo tudi pogledi na božanski svet in odnose z njim. Povsem nov pogled se je v Evropi oblikoval v 17. stoletju, ko je po verskih vojnah iskala nove oblike mirnega in varnega sožitja. Tako so iznašli moderno državo, ki mora skrbeti za "odrešenje", t.j. kolikor toliko varno življenje svojih državljanov, ne pa za njihovo "pravo" vero, ki jim bo omogočila odrešenje po smrti.

Posmrtno odrešenje ni več stvar države niti ne verske institucije, marveč kakovostnega odnosa slehernega posameznika do Boga (boga) in soljudi. Če je pred to revolucionarno spremembo veljal za "junaka vere", "mučenca" človek, ki je v verski vojni pobijal ali padel za pravo vero in mu je bilo zato odrešenje na drugem svetu zagotovljeno, je odtlej vojskovanje in ubijanje zaradi vere zločin. Nove oblike islama so se pojavile v 19. stoletju, ko se je zaradi propadanja islamskih imperijev (otomanskega in mogulskega) začela lomiti tudi njihova hrbtenica: imperialni islam. Kriza je bila politična zaradi izgube moči in idejna zaradi soočenja z modernim pojmovanjem in delovanjem države. Pragmatični nosilci tedanjega imperialnega islama (dejansko islam otomanskega imperija) so ga poskušali prilagoditi novim razmeram in miselnosti, bolj odprti pa so ga hoteli novostim kar podrediti. Razumljivo, vse to je sprožilo reakcijo in pojavila so se gibanja, ki so prilaganje novostim zavračala, še bolj pa njihovo sprejemanje, kot alternativo so ponujala vračanje k "prvotnemu islamu". Zato je mogoče današnje sunizme, ki so rezultat odgovorov na evropsko modernost, razvrstiti v tri skupine: prilagajanje, zavračanje in sprejemanje. Gre seveda za miselno orodje, v realnosti pa so zadeve bolj prepletene, kar bo, ne nazadnje, mogoče zaznati v nadaljevanju.

1. PRILAGAJANJE SUNIZMA

Ker večji del sodobne islamske problematike srečujemo že v Sloveniji – tudi v tem smo Evropa – bomo začeli kar doma in po potrebi razširili obzorja v zahodni del Evrope. Sunitski tradicionalni, se pravi imperialni islam, je bil nujno pluralen, da je lahko bil religijska, pravna in kulturna hrbtenica imperijev (arabskih, mongolskih in turškega). Njega imajo v mislih, ko zatrjujejo, da je islam miroljubna in strpna religija. Takšen islam je začel prihajati v naše kraje s priključitvijo otomanske Bosne Avstro-Ogrski (1908) in to se je nadaljevalo z Jugoslavijo. V Sloveniji je

bilo leta 1991 po uradnem popisu prebivalstva 29.361 muslimanov, na naslednjem, leta 2002, se je za muslimane izreklo 47.488 oseb ali 2,4 % vsega prebivalstva. Po številu so muslimani druga verska skupnost, pred njimi so katoličani, za njimi pa pravoslavni. Že ta podatek pove, da se kristjani izrekajo po pripadnosti tej ali oni Cerkvi, muslimani pa so zbrani pod skupnim imenovalcem.

Čeprav so muslimani pri nas suniti in večinsko bošnjaškega izvora, pa se med seboj v zadnjem času vse bolj razhajajo in razlikujejo. Do nedavna se je imelo v mislih, ko je bil govor o muslimanih, pripadnike skupnosti, ki je registrirana pri Uradu za verske skupnosti pod nazivom: *Islamska skupnost v RS (ISS)*. Kot diaspora Islamske skupnosti v Bosni in Hercegovini je ta skupnost v tesni in odvisni povezavi s svojo matico.

Na spletnih straneh *Islamske skupnosti* je zapisano, kako pomembno je za muslimane v Sloveniji in za državo, "da obstaja le ena verska institucija, ki predstavlja muslimane". Islam tudi zahteva, da se ve, "kdo je predstavnik skupnosti muslimanov". Ta skupnost "je prisotna v Sloveniji več kot sto let. To ji daje pravico, da se ukvarja z vprašanji, ki so povezana z islamom in muslimani v Sloveniji. Učenje Islamske skupnosti temelji na ehli-sunnijski akidi, verovanju ter hanefijskem pravnem obrazcu in na osnovnih temeljih: Kur'anom, sunnetom, idžmaom in kijasem".¹² Čeprav je ta skupnost na podlagi omenjenega prepričana, da predstavlja islam v Sloveniji, pa se najdejo muslimani, ki se s tem ne strinjajo.

Leta 2006 je bila namreč registrirana še ena islamska skupnost, in to z imenom *Slovenska muslimanska skupnost (SMS)*. Ustanovijo jo je Osman Đogić, odstavljeni mufti ISS. Kaj je povzročilo ta razkol ali zgolj medosebni spor ali kaj drugega? Odgovor na to vprašanje je poiskal Jože Osredkar. Potem ko pove, da zbor ISS rijasetu v Sarajevo ni poslal pozitivnega mnenja za ponovno imenovanje Đogića na mesto ljubljanskega muftija, navaja razloge za to: "Motilo jih je, da se pri delu ni

posvetoval z nadrejenimi v Sarajevu, ni jim bilo prav, da se je ameriškemu veleposlaniku v Sloveniji pritoževal glede položaja ISS, in s katoliško Cerkvijo je imel slabe odnose." Spor med razrešenim muftijem in začasnim koordinatorjem ISS je reševalo celo civilno sodišče. V njem "niso bili pomembni le uradni prostori mešihata. V bistvu se je ISS tedaj soočila s spopadom dveh povsem različnih idej. Na eni strani je bil Osman Đogić, ki se je zavzemal za samostojnost ISS, na drugi strani pa je zvestobo Sarajevu poosebljal mariborski imam Ibrahim Malanović, 'koordinator' ISS".¹³ Glavni Đogićev argument je bil, da četrтина muslimanov v Sloveniji ni bošnjaške narodnosti in da imajo pravico delovati kot sestavni del okolja, v katerem živijo. SMS razlaga na svoji spletni strani, da je "njen cilj ohranitev islamskih vrednot in v čim večji meri spodbujati k prakticiranju islama".¹⁴ Ni mogoče dvomiti, da takšnega cilja ne bi imela tudi ISS. Zakaj torej dve skupnosti, saj se običajno v verskih skupnostih osebne razprtije podreajo poslanstvu teh skupnosti? Dejansko gre za dve razumevanji in interpretaciji sunitskega islama, kar je mogoče razbrati iz odgovorov na podobna vprašanja muftiju Grabusu in njegovemu predhodniku, sedaj vodi SMS, Đogiću.

Za Grabusa so muslimani v Sloveniji "evropski muslimani". To "so tisti, ki imajo geografsko in zgodovinsko izkustvo islama v evropskem delu sveta. Drugič: ki razumejo in sprejemajo vse sodobne procese v evropskem prostoru. In tretjič: ki sprejemajo tudi vse vrednote sodobnega človeka in na njihovi podlagi razvijajo lastno duhovno identiteto ... Zaradi vsega tega problemov, ki jih imajo na primer muslimani v Afriki, ne moremo primerjati s problemi muslimanov v Evropi. Vzemimo problem, ki je proticivilizacijski in proti kateremu se moramo bojevati vsi – obrezovanje deklci v nekaterih afriških državah. Pri muslimanih v Evropi in drugod po svetu obrezovanje deklci ne samo da nikoli ni bilo v navadi, ampak niti ni bilo znano. Gre za lokalne afriške tradicije, ki so

se tako razširile, da jih ljudje danes istovetijo z islamom".¹⁵ Drugačen izbor vrednot pokaže Đogić, ki se ima za "zmernega tradicionalista", ker osebnih prepričanj ne kaže agresivno, tradicija pa mu je vrednota.¹⁶ Đogić je na novinarkino vprašanje, če je "pravično in človeško žensko, ki je zanosila z zunajzakonskim partnerjem, kamenjati do smrti?" odgovoril: "Na to vprašanje vam ne bom odgovoril, kajti ne živim v sistemu, kjer je uzakonjena takšna kazen, denimo v Alžiriji, kjer so se ljudje za uvedbo šeriatskega prava odločili na referendumu. To je stvar tamkajšnjega sodnika in sistema. Ni pomembno, ali je to zame grozno ali ne. Tako kot ni pomembno, ali je glasba Beatlesov zame umetnost ali ničvreden hrup. Brez zamere, ampak vaše vprašanje izžareva evropocentričnost." ¹⁷ Đogić ne zazna, da gre v tem vprašanju za najosnovnejšo človekovo pravico, marveč odkriva v njem "evrocentričnost", t.j. vsiljevanje evropskih meril in vrednot muslimanom. Ljudje so se za šeriatsko pravo odločili na referendumu, torej demokratično. A tu je treba poudariti, da večinska volja še ne pomeni demokratičnosti, če so kakor koli kršene človekove pravice, zapisane v mednarodnih dokumentih in so jih podpisale tudi islamske države. In, ne nazadnje, omemba Beatlesov ni nedolžna. Čistunski beduinski islam, vahabizem, ki ga izvažata Saudska Arabija, v spregi s salafizmom, "islamom prvih treh generacij", odločno zavrača moderno glasbo, posebej inštrumentalno, in če kdo, so Beatlesi njen simbol. Ta je enako haram – prepovedana kakor prešuštvo, zato ni pomembno, kaj je za človeka grozno ali ne, hrup ali ne: če je Alah prepovedal, je treba kršitev šeriata kaznovati.

Nekakšno vmesno stališče med voditeljema teh islamskih skupnosti v Sloveniji najdemo v *Deklaraciji evropskih muslimanov*,¹⁸ ki jo je leta 2006 razglasil tedanji voditelj bošnjaških muslimanov reisu-l-ulema Mustafa Cerić. Grabusu je blizu v točki I.4., kjer pravi, da so "muslimani v Evropi jasno in v celoti odprti za naslednje evropske vrednote: a – pravna država; b – načela strpnosti; c

– vrednote demokracije in človekovih pravic; d – verovanje, da ima sleherni človek pet temeljnih vrednosti: življenje, vera, svoboda, premoženje in dostojanstvo. V točki I.5. pa soglaša z Đogićem. "Če so evropski muslimani pripravljeni živeti v Evropi pošteno, pričakujejo v zameno naslednje: a – institucionalizacijo islama v Evropi; b. ekonomski razvoj muslimanske skupnosti, da bo lahko v celoti uživala tako duhovno in kulturno svobodo kakor tudi svojo neodvisnost; c – razvijanje islamskih šol, ki bodo okvir za vzgojo in izobraževanje muslimanov, rojenih v Evropi, da bi navdihovali multikulturno evropsko družbo; d – politično svobodo, ki bo evropskim muslimanom omogočila, da imajo legitimne predstavnike v parlamentih evropskih držav; e – liberalizacijo evropskih priseljenjskih politik, ki je bila v zadnjem času do muslimanov omejevalna; f – možnost priznanja islamske zakonodaje v vprašanjih, ki zadevajo status oseb, kot npr. vprašanja v zvezi z urejanjem družine; g – ščitenje muslimanov pred islamofobijo, etničnim čiščenjem, genocidom in nasiljem."

Po Cerićevi *Deklaraciji* je Evropa *daru-l-suhl* – dom miru, ker je v njej vendarle mogoče uresničevati nekatere vidike šeriata, ni pa *daru-l-islam* – dom islama, ker v njej ne vlada šeriat. Kot smo videli, hoče za "islamsko skupnost v Evropi" tak status, kakor ga imajo v njej narodne manjšine. V Sloveniji imajo npr. svoje predstavnike v državnem zboru. Cerićeva zahteva je v duhu imperialne islamske doktrine in prakse, ki ščiti judovske in krščanske skupnosti v islamskem svetu in jim zagotavlja pravico do obstoja in samouprave. Seveda ta "zaščita" ni zastoj, saj morajo zanj plačevati poseben davek, *džizja*, islamskim oblastem. Zanimivo, Cerić ne predlaga, naj bi takšen davek plačevala muslimanska skupnost v Evropi. A osnovno vprašanje je, koliko demokracije bi še ostalo od takšne "komunitaristične demokracije". Zgled zanj je Libanon, kjer se zadnjega pol stoletja vojskovanje med različnimi verskimi skupnostmi za prevlado ni ustavilo; ne nazadnje, v tem ključu (ne) deluje niti Cerićeva domovina BiH. Takšne

zahteve vodijo v komunitarizem, eno od oblik kolektivizma, ki posameznika utopi v skupnosti in ga ne obravnava v njegovi edinstvenosti in posebnosti, marveč le skozi (dejansko obvezno) pripadnost kakšni verski skupnosti. Tukaj smo daleč od moderne države in posameznikove skrbi za lastno odrešenje. V Sloveniji bi bil državni zbor daleč premajhen za vse predstavnike 52 registriranih verskih skupnosti, svoj lonček bi gotovo pristavili še ateistični verniki in druge "liberalne akademije". Skratka, dobili bi versko verzijo "skupščine samoupravnih interesov", izgubili pa demokracijo.¹⁹ Ko so pred Cerićem nekaj podobnega zahtevale islamske organizacije v Franciji, je muslimanski intelektualac Abdelwahab Meddeb to ostro zavrnil: "Na to nerazumno zahtevo bom odgovoril s talmudskim predpisom, ki bi moral služiti za priznanje islamske navzočnosti v Franciji: *Dina dé-malkhuta dina*: 'Državni zakon je nad zakonom Tore.' In, ne nazadnje, zavestno bi se rad oddaljil od komunitarne solidarnosti kot refleksa, nagona in principa preživetja in obstajanja. Naj spomnim na starodavni napotek, ki ga je Eratosten dal Aleksandru: ker je zavračal delitev človeškega rodu na Grke in Barbare, po kateri so prvi prijatelji in drugi sovražniki, je priporočal, naj bo merilo razločevanja razlika med krepostjo in nepoštenjem: 'Mnogo Grkov je hudobnih in mnogo Barbarov zelo civiliziranih ...' Vesel sem, da sem izpod peresa božanskega Ibn Arabija našel islamsko različico tega napotka: 'Koliko ljubljenih svetnikov v shodnicah in cerkvah! Koliko zlobnih sovražnikov pri klanjanju v džamijah!'"²⁰

Kakor je islam oz. sunizem uvožen v Slovenijo, tako je uvožen tudi v druge države Evropske unije. Muslimani so prišli v nekdanje imperialne metropole že v 19. stoletju, še več jih je prišlo ob propadu teh imperijev po drugi svetovni vojni, v druge države pa po letu 1960, ko so te potrebovale delovno silo. "Uvažanje" delovne sile se je dogajalo v dogovarjanju z oblastmi držav "izvoznic", ki imajo vse do danes roko nad "svojimi" izseljenci. Kakor

je komunistična Jugoslavija delovala med svojimi "gastarbeiterji" in bdela nad njimi preko diplomatskih predstavništev, tajne policije, "kulturnih" društev, Izseljenske matice ipd., da se ne bi spridili in odvrnili od titoizma, tako alžirske, maroške, turške, pakistanske itd. oblasti bdijo nad svojimi izseljenci, da bi ohranili domačo verzijo islama. Zato financirajo turške, maroške itd. džamije, pošiljajo svoje imame in drug kader. Istočasno pa nadzirajo, ustrahujejo, diskreditirajo in tudi morijo tiste, ki iz verskih in/ali političnih razlogov zavračajo režim v "stari domovini". To velja za turške Kurde in aleve v EU, za maroške in alžirske muslimane ... Tako se verski in politični spori in razdori, trenja in sovraštva prenašajo iz matičnih držav v evropske.

Francija, ki takšen islam imenuje "konzularni", si prizadeva, da bi to prekinila in poskuša ustanoviti lastno muslimansko skupnost. Vendar ji to ne uspeva, kajti ko notranje ministrstvo, zadolženo za kult, organizira volitve, izvolijo muslimani v tak organ militantne in skrajne muslimane. Ti potem z oblastmi dejansko ne sodelujejo ali pa postavljajo neizvedljive zahteve, kot npr. uvedbo šerijata v osebnih zadevah (poroka/ločitev, dedovanje ipd.). Podobno je v drugih državah EU. Tudi te poskušajo prekiniti financiranje muslimanskih skupnosti iz njihovih izvornih dežel in predvsem prekiniti dotok personala, ki je v večini primerov sovražno razpoložen do Evrope in njenega načina življenja. Zaenkrat ni kakšnih spodbudnih rezultatov. Imame, ki jih sedaj izobražuje Francija, muslimani namreč odklanjajo. To že tako zapleteno sliko sedaj še dodatno zapleta begunski val, tako da niso le oblasti, marveč vsi Evropejci pred težavnimi izzivi.

Reševanje teh izzivov, pravi filozof Pascal Bruckner, ima dva vidika. "Kdor ne mara Črncev, Arabcev, Indijcev, Azijcev, Judov, kristjanov, muslimanov, budistov, homoseksualcev, svobodnih žensk, kdor nasprotuje pluralnosti življenjskih slogov, mešanju ljudi v velemestih, neverjetni svobodi modernega človeka, ne bi smel živeti v Franciji, v Evropi

..." Po drugi strani, "pa se je zmotil v stoletju človek, ki bi hotel izbrisati zgodovino in (p) osebnost evropskih dežel, jim vsiljevati tuji zakon in od njih zahtevati, naj sodelujejo pri lastnem uničenju,²¹ ali spreminjanju domačega prebivalstva v notranje izgnance. Tak človek ne bi smel biti presenečen nad nasilnimi reakcijami, ki bi jih povzročil in bi bile podobne vstaji nekoč koloniziranih ljudstev ... Evropa ne more pristati na to, da zavrže samo sebe. Spomnimo se, kako se je rimski župan sprijaznil z zakrivanjem kipov v kapitolskem muzeju med obiskom iranskega predsednika Rohanija januarja 2016 in kako je protokol umaknil vino pri večerji Rohanija s predsednikom Republike Sergiom Mattarellom in Matteom Renziem. Redkokdaj so duha kapitulacije privedli dalje kakor v tem primeru."²²

V islamskem svetu ne manjka skupnosti, ki gojijo strpnejši islam od imperialnega sunizma, a zaradi preganjanja bežijo na Zahod. Ena takšnih deluje pri nas pod imenom *Muslimanska skupnost Ahmadija – Društvo za informiranje o islamu*. Ahmade največkrat srečamo ali na knjižnih sejmin ali na kakšni kulturni prireditvi. Na njihovi spletni strani²³ je mogoče izvedeti, da delujejo v dvesto državah in imajo sedež v Londonu. Pohvalijo se, da so edina "islamska organizacija, ki odobrava ločitev verske institucije od države. Pred več kot stoletjem je Ahmad (mir z njim) svoje privrženice učil, naj svetost religije in tudi oblasti ščitijo tako, da postanejo krepotni verniki in lojalni državljani. Svaril je pred iracionalnimi interpretacijami Korana in napačnimi rabami islamskega prava. Neprenehoma je izražal skrb glede zaščite pravic Božjih bitij. Muslimanska skupnost Ahmadija še danes ostaja zagovornica univerzalnih človekovih pravic in zaščitnica verskih in drugih manjšin. Zavzema se za krepitev moči in izobraževanje žensk. Njeni člani spoštujejo zakon in so med najbolj izobraženimi in dejavnimi muslimani na svetu."²⁴

Ahmadi so marca 2017 v Mariboru pripravili razstavo *Razumeti islam*. "Njen namen je zgolj z uporabo Korana in s primerom preroka

Mohameda (mir z njim) vse Slovence seznaniti z islamskimi pravimi učenji. Gradivo razstave aktivno nasprotuje ekstremizmu, ki je nastal zaradi nedoslednega muslimanskega vodstva. Napačna sporočila muslimanskega vodstva so povzročila povečano tveganje za nastanek ekstremizma in radikalizacije.²⁵ Kakor je videti, krivijo Ahmadi za ekstremizem in radikalizacijo nedosledno muslimansko vodstvo in njegova napačna sporočila. Očitno je, da ahmadi tako kakor sunitiski ekstremisti zavračajo sunitske tradicionalne avtoritete. Ti jim seveda vračajo milo za drago! Tako je Nevzet Porić ob predstavitvi knjige *Razumeti islam in džihad*²⁶ dal v nič to delo in avtorja samo zato, ker je nekdanji pripadnik ahmadov. "Jaz se ne bi strinjal z določenimi stvarmi, ko govorimo o tej knjigi. Mislim, da vemo, kaj so ahmedije in gospod Ocvirk to ve. Ahmedije so popolnoma izkrivljene in nimajo z islamom nobenih skupnih točk, to so ljudje, ki so popolnoma nepriznani z naše strani. 99,9 odstotkov muslimanov z vsega sveta to obsoja, ne priznava, in potem tukaj dobimo knjigo, ki jo je napisal nekdo, ki pripada skupini ahmedije, oziroma je pripadal in se je kasneje spreobrnil. Torej vidimo, da gre za neko nepomembno osebo, gre za nekega mladeniča, ki je, kot mi je kolega sugeriral, prešel iz mister 'nobody' v mister 'somebody'. In je napisal nekaj negativnega o islamu. Danes je govoriti o islamu seveda popularno, še posebej v neki negativni luči."²⁷ Morda le ni odveč pomislek, če ni za Porića, ki ni le visok islamski funkcionar, marveč je tudi ljubljanski svetnik, torej politik, moteče ravno ahmadsko izrecno ločevanje islama od politike.

2. SUNITSKO ZAVRAČANJE TRADICIJE IN MODERNOSTI

Kakor je izvor obeh verskih skupnosti pri nas BIH, tako prihajajo od tam tudi nove oblike islama, ki se v Sloveniji širijo preko kulturnih društev. Te nove oblike vzbujajo zaskrbljenost in strah v sami BIH, kot je povedal Mato Zovkić. "Čeprav je vprašanje

občutljivo, čutim tu potrebo, da omenim, kako so vahabi nekaj novega med muslimani v BIH, tudi kar zadeva nas, druge vernike in državljane. K nam so prišli med vojno in zdaj delujejo v okrilju novih džamij, ki so jih pomagali zgraditi posamezniki ali ustanove iz Saudove Arabije. Nekateri islamski teologi in verniki se razburjajo, ker vahabi poskušajo spreobrniti domače muslimane k novi obliki islama z izgovorom, da ta sunitiski islam turškega izvora ni povsem pravi. Imami in teologi Islamske skupnosti so razdvojeni, ker ne vedo, kakšno stališče naj zavzamejo do vahabov v lastnih vrstah: ali naj administrativno nič ne ukrepajo, ker gre za maloštevilne posameznike, ki ne morejo pridobiti večjega števila privrženecv, ali pa naj pogumno opozorijo na nevarnost, in sicer tako zaradi evropske prihodnosti bosanskih muslimanov kot dobrih odnosov s pripadniki drugih verstev v pluralnem okolju. V zvezi s številom vahabov v BIH se navajajo protislovni podatki: od nekaj desetlin do več tisoč. Tisti, ki so proti administrativnemu alarmiranju, poudarjajo potrebo po dialogu in legitimni pluralnosti v sleherni verski skupnosti. To razumem, vendar bi kot kristjan želel več zanesljivih informacij, in sicer zato, da ne bi brez potrebe zganjali panike ali pa ignorirali preteče nevarnosti."²⁸

V času razkola enotne islamske skupnosti so se ti muslimani nove vrste, o katerih govori Zovkić, začeli pojavljati tudi v Sloveniji. "Moški so si pustili rasti brade, ženske so si pokrile obličje" ... Po besedah g. Nevzeta Porića so ti verniki na petkovih molitvah izstopali do take mere, da so se ostali verniki počutili nelagodno. Ker ni šlo samo za zunanje razlike, temveč tudi za razlike v izražanju vere in v načinu življenja, so se počasi oddaljevali od ISS. Že leta 2002 so se ti radikalni verniki z ljubljanskega področja začeli zbirati na svojih petkovih molitvah na Vrhniki, z gorenjskega okrožja pa na Jesenicah. 22. februarja 2007 pa so ustanovili Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji z dvema centroma: na Jesenicah in v Ljubljani. Na Jesenicah se

center imenuje Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji *Hak-Resnica*, v Ljubljani pa Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji *el-iman*. Čeprav se niso registrirali kot verska skupnost, gre za administrativno samostojno skupino muslimanov, ki se od ostalih dveh razlikuje po izražanju vere in z njima nima povezave."²⁹

Iz pogovora z islamskim pridigarjem Alimom Hasanagićem,³⁰ ki se ima za "pravo-vernega muslimana" in je aktiven v Društvu za promocijo islamske kulture *Hak-Resnica*, izvemo, kakšni so pogledi, verovanja in stališča teh – še enih! – "pravovernih muslimanov". Na vprašanje, da ga opisujejo kot vahaba ali salafa, odgovori: "Ne, vahabit je žaljivka. Salafist oziroma selefist, kakor se pravilno reče, je človek, ki v svojem razumevanju vere sledi prvim trem generacijam islama. Gre torej za metodologijo razumevanja vere, in ne za skupino." Svoje razlage islama nima za drugačno od ISS, saj tudi njeni člani ne bi smeli kaditi, gledati pornografije ali se dotakniti tuje ženske. Ker za muslimana ne uporablja besede terorist, je tudi za borce Islamske države ne bo. Alahov poslanec je namreč povedal, "da kdor bo o verniku dejal nekaj, kar ni res, bo moral za nekaj časa v peklenški ogenj. (...) Oni s svojimi dejanji niso izstopili iz islama. Umor ni nevera". O ideologiji Islamske države si še ni na jasnem, ali so salafi ali (neo)haridžiti, in ga moti "predvsem ubijanje nedolžnih ljudi in nesprejemanje drugačnosti. Drugače verujočih in drugače mislečih." Obglavljanje nima posebnega pomena v islamu: "Alahov poslanec Mohamed je dejal, da, ko ubijamo, ubijamo na najlepši način. Najlepši način pa je udarec s sabljo po vratu. Tisto obglavljanje z noži ni bilo nič temu podobnega. Podobno je bilo klanju." Glede obtožb na račun skrajnega salafskega pridigarja Bilala Bosnića je prepričan, da ne držijo. (Kasneje je bil Bosnić obsojen na sedem let zapor zaradi spodbujanja terorističnih dejavnosti, novačenja teroristov in organiziranja terorističnih skupin.)

Ker so za Hasanagića edini pravi muslimani salafi, ne najde skupnega jezika z ISS in ji marsikaj očita. "Gradnja objekta [džamije] ne bo rešila težav muslimanov v Sloveniji. Tajnik ISS gospod Porić se je pred kratkim na televiziji hvalil, da islamska skupnost v Sloveniji obstaja sto let. V teh sto letih ni mogla pripraviti niti prevoda Korana – pripravila ga je založba Beletrina in ISS pri tem ni sodelovala iz neznanih razlogov, najbrž nesposobnosti – v Sloveniji ni niti ene islamske šole. Težave imamo tudi s prehrano. Konkretno, moja hčerka je samo halal hrano in zato mesa v vrtcu ne je. Včasih so dobili zamenjavo, zdaj pa ne dobi nič. Kako naj se počutim, če moj otrok samo enkrat na teden v vrtcu je normalen obrok? Če je na jedilniku "makaronflajš", je moja hčerka samo juho. ISS tega ne rešuje, poleg tega zavestno delajo tako, da ženske ne bi nosile rute in moški ne brade. Mufti Grabus menda nima brade zaradi stikov z javnostjo. Zakaj bi jaz zaradi drugače verujočih in drugače mislečih prilagajal svojo vero? To je hinavščina!"

Če se Alim Hasanagić s somišljeniki prištevava med salafe, ki zagovarjajo mirno sožitje in delovanje, pa je neizpodbitno, da izhajajo džihadisti prav iz tega istega verovanjsko-idejnega gnezda. Iz medijev smo izvedeli, da je Slovenska obveščevalno-varnostna agencija (Sova) zaznala dve kulturni društvi El-Iman in Ensarud-Din, v katerih se združujejo zagovorniki radikalnega islama. Gostili naj bi tudi pridigarje, ki promovirajo nasilje proti Zahodu, kot npr. Husein Bilal Bosnić. Aprila letos (2017) je sodišče v Benetkah obsodilo Slovenca Roka Žavbija, obtoženega novačenja borcev za skrajno sunitsko skupino Islamska država (IS). Poleg Žavbija naj bi v podobnih dejavnostih sodelovalo še nekaj slovenskih državljancev, eden ali dva pa sta padla. Zato ne preseneča, da je tajnik ISS Nevzet Porić v zvezi s tema društvoma izjavil: "Ne bi rad videl, da nas mečejo v isti koš!"³¹

Prvi razlog, da pristaši tradicionalnega, imperialnega sunizma ne sodijo v isti koš s salafi-vahabi, je salafsko zavračanje tradicije.

"To ni konzervativno gibanje: nasprotno, minirati hoče preteklost, dediščino, in to v imenu še bolj oddaljene in zato povsem izmišljene preteklosti. Kajti težava ali prednost pradedov je v tem, da niso znani. Zato jim je mogoče pripisovati, kar koli se komu zahoče. S starši in starimi starši je to teže, ker ne pustijo, da se jim podtakne kar koli. Nasprotno pa oddaljena preteklost odpira domišljiji ogromna prostranstva."³² Salafizem za razliko od imperialnega islama nima stoletnih izkušenj družbene odgovornosti, zato ne prenese različnosti in se oklepa "dobesednega" tolmačenja Korana. Odnos salafov do politike in nasilja ni enoumen: politika večine namreč ne zanima in sprejema legitimno oblast, toda drugi zagovarjajo oborožen boj proti nevernikom, se pravi proti vsem, ki niso salafi. "Najsi bo vojaški ali ne, salafizem ustvarja intelektualne in duhovne pogoje za nasilje. Brez njega ne bi džihadistične internacionale, ki terorizirajo našo dobo, nikoli ugledale belega dne."³³ In, ne nazadnje, salafi se požvižgajo na kulturo in sanjajo o kemijsko čistih salafih, ki se v vsem ravna po zgledu in predpisih prvih treh muslimanskih generacij. Denimo, Alimu Hasanagiću je jasno, da je "makaron-flajš" haram, prepovedan, toda ali je to tudi lubenica? O tem namreč salafski "teologi" divje razpravljajo. Hadis pravi, da je bil Mohamed nor na lubenice, zato jih nekateri salafi jedo pri slehernem obroku, drug hadis trdi nasprotno, zato jih drugi salafi nikoli ne uživajo. Kljub še tako čudnim pogledom in praksam je salafizem moderno gibanje in je nastalo kot reakcija na modernost. Zato ima na vse zelo jasne odgovore. "Demokracija? Ne! Splošna deklaracija človekovih pravic? Ne! Ženskam enake pravice kot moškim? Ne, hvala!"³⁴ Zaradi te jasnosti in strogosti uspeva salafom-vahabom vzbujati pri tradicionalnih muslimanih slabo vest in občutek, da so slabi muslimani in da so se oddaljili od izvirnega islama. V tem smislu so salafi moralni zmagovalci, kajti "sektaški islam je postal islam", kot je svojo analizo podnaslovil tunizijski profesor.³⁵

Čeprav se nemalokrat salafistični džihadizem in islamizem (t.j. politični islam) enačita, so med njima bistvene razlike, res pa je, da si kdaj pa kdaj podata roki zaradi skupnih začasnih interesov. Islamisti hočejo oblast v okviru obstoječih državnih oblik in moderne delovanja politike, a se tudi uporabe nasilja ne branijo, če jim pride prav. Medtem ko hočejo le-ti modernost islamizirati, ne uničiti, se džihadistični salafi zavzemajo za uničenje ideje tolerance in moderne države. "Za razliko od moderne države si džihadisti danes predstavljajo svet brez meja. Z mnogo vidikov živijo v postmodernem svetu, ki pospešuje globalizacijo, toda istočasno so predmoderni, ker ne razlikujejo med političnim in religijskim področjem oz. se hočejo politično razkrojiti v religiji. 'Islamska država' se ne predstavlja kot sultanat ali emirat, ampak kot obnovljeni kalifat – in to abasidski, ki ga je uničil mongolski poglavar Hulagu Kan, ko je leta 1258 porušil Bagdad, ne pa otomanski, ki ga je leta 1924 ukinil Atatürk. Kalif, v bistvu verska avtoriteta, se ima za 'Prerokovega naslednika' in ima od kalifa Omerja (634–644) dalje naziv 'komandant vernikov'. Njegova funkcija se globoko razlikuje od funkcije emirjev in sultanov, ki so politični poglavarji področjih, kjer prevladuje islam ... Džihadistične organizacije, ki so najprej verske, šele nato politične, niso nikjer zares zakoreninjene ... Prednost, ki se daje religijskemu verovanju pred državnim, narodnim ali političnim povezovanjem, je značilna za predmoderno pojmovanje tega, kar povezuje ljudi. Na ozemlju, ki ga nadzoruje 'Islamska država', ne živijo 'sonarodnjaki' ali 'sodržavljeni'; tovrstna 'država' združuje muslimane (suniti), pogojno tolerira *dimije* (kristjane) in pobija odpadnike od islama (šiiite)."³⁶

3. KRITIČNI IN RAZSVETLJENSKI MUSLIMANI

Salaf Hasanagić očita ISS, da se ponaša s stoletnim obstojem v Sloveniji, ni ji pa še uspelo prevesti Korana, ahmadi se ponašajo

s svojo izobraženostjo. ISS je sicer ustanovila Zavod Averroes, ki "se ukvarja predvsem s kulturno-izobraževalnimi projekti, katerih namen je zblíževati in spoznavati ter širši javnosti približevati različne kulture na Slovenskem".³⁷ Vendar, kakor je povedal njegov direktor Nevzet Porić na predstavitvi knjige *Razumeti islam in džihad*, ISS nima izobražencev in je njena prednostna naloga izgradnja džamije. Povsem drugače pa je v drugih evropskih državah, kjer deluje vrsta kritičnih muslimanskih intelektualcev. Ker ni prostora za bolj izčrpno predstavitev te vrste sunizma, bomo za konec prisluhnili sunit-skima avtorjema. Prvi je antropolog Malek Chebel, prevajalec Korana v francoščino in avtor *Manifesta za razsvetljenski islam*. Drugi je Abdelwahab Meddeb, pesnik, pisatelj in akademik, ki je temeljito preučeval "*bolezen islama*" v delu z enakim naslovom, nato pa v delu "*Izstopiti iz prekletstva: islam med civilizacijo in barbarstvom*" nakazal zdravljenje.

"Med muslimani obstaja več tipov oseb, ki se imajo za muslimane. Med njimi so ponosni fundamentalisti, bojoviti verniki ali odločni pristaši, povsem predani svoji stvari. A najbolj med vsemi preseneča 'islamoidna' drža (izraz narejen po besedi *shizoiden*). To držo zavzamejo mlajši odrasli, elegantno oblečeni in na splošno izobraženi. Živijo v Evropi ali v Ameriki in gojijo, ne da bi trznili, izredno napadalni govor do Zahoda. Toda protislovja, v katerih živijo, jih hitro postavi-jo na laž. Sami se oblačijo po zahodno, svoje žene pa pokrivajo ... Za islamoidnega vernika je islam nad sleherno človeško kritiko in zunaj njenega dosega. Po njegovem se doktrine ne sme postavljati pod vprašaj, ne na splošno in ne v podrobnostih, ker bi se s tem ogrozila celotna zgradba verovanja. 'Islamoidno' obnašanje je torej v tem, da se v celoti zavrže sleherno novost, ki se jo ima za neprimerno, hkrati pa se nasuje peska v oči slehernemu, ki bi si drznil kritizirati ta ali oni vidik islamskega predpisa. Takšen omejen vernik trdi, kako mu islam nudi same ugodnosti: božansko religijo s prerokom, ki mu ni para

v modrosti, in bleščečo islamsko-arabsko zgodovino ... Tukaj apeliram na kritični čut teh muslimanov – ti so jasno bolj muslimani kakor vsi drugi – ki si ne morejo zamisliti najmanjše pomanjkljivosti v njihovem videnju muslimanske stvarnosti. Prav nič jih ne zmoti, da se kakšna državljanska vojna izvaja v imenu islama, ker je to pač nekaj muslimanov, ki so slabi. Da se umori kakšno žensko, ker je imela nezakonskega otroka, se jim ne zdi, da je kaj narobe z njihovo logiko, ker se je nesramnica bedno pregrešila in ker v tem primeru Koran predvideva vzorčna kaznovanja itd."³⁸

"Islamski svet ni več ustvarjalec znanosti od 17. stoletja dalje. Že od sredine 19. stoletja zaman poskuša obnoviti znanstvenega duha, ki je nekoč cvetel v njegovih mestih. Ponekod islamu ... uspeva obvladovati tehniko, za kar je treba bolj poznati delovanje stroja kakor pa ga iznajti ali izdelati. Človek, ki obvlada tehniko, je na koncu znanstvenega procesa, za sproženje tega procesa pa je treba ogromno znanja. Kdo so ti teroristi ... ? Otroci, ki niso ozdraveli od ran, ki jih čuti pripadnik islama, da se je iz gospodarja spremenil v podrejenca. Otroci, ki zavračajo podrejenost, v kateri si domišljajo, da so, in sanjajo, da bodo obnovili nadvlado islama, ki mu pripadajo. Sanjajo, da bodo iz petka naredili dela prost dan po vsem svetu (namesto nedelje); da bodo naše štetje (za katerega ne pozabijo spomniti, da je krščanskega izvora) zamenjali z islamsko hidžro ... Islamski svet se še ni potolažil, ker je bil odstavljen z oblasti. Poznal je namreč zelo visoko stopnjo civilizacije, ki jo je spremljal osvajalni pogum ... Privrženec islama, ki se je imel za več vrednega od Zahodnjaka ali vsaj za enako vrednega, ni dojel procesa, ki ga je vodil v takšno oslABLJENOST ... Zaradi tega se je tako pri Arabcih kakor pri muslimanih porodil do Zahoda resentment, slepa jeza (v Nietzsche-jem pomenu). Za človeka resentimenta je značilno, da je v položaju prejemnika, ki ne more niti dajati niti biti afirmativen. Zato pristaš islama ni več človek "da-ja", ki se širi po vsem svetu in je osvajalec po naravi. Musliman je

od suverena postal sčasoma človek "ne-ja", tisti, ki zavrača in ni več proaktiven, temveč le še reakcionaren, tisti, ki kopiči sovraštvo in čaka na uro maščevanja. To občutje, ki ga privrženec islama ni poznal na začetku, bo v njem neopazno raslo in se naselilo v njegovo središče ... Vendar ni posledica poraza v času kolonializma, marveč se je začelo že dolgo pred njim."³⁹

- Cardini, Franco. 2003. *Evropa in islam. Zgodovina nekega nesporazuma*. Ljubljana: *cf., 280.
- Pascal Bruckner, 2017. *Una racisme imaginaire. Islamophobie et culpabilité*. Pariz: Grasset, 238 in 256.
- Gallez, Edouard-Marie. 2007. *Le messie et son prophète*. Zv. I.: *Aux origines de l'Islam : de Qumran à Muhammad*; zv. II.: *Du Muhammad des Califes au Muhammad de l'histoire*. Versailles: Ed. de Paris. Nevo, Yehuda D. in Koren, Judith. 2003. *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arab State*. Amherst: Prometheus Books. Ohlig, Karl-Heinz in Puin, Gerd-R. ur. 2009. *The Hidden Origins of Islam: New Research into Its Early History*. Amherst: Prometheus Books. Ohlig, Karl-Heinz, ur. 2013. *Early Islam: A Critical Reconstruction Based on Contemporary Sources*. Amherst: Prometheus Books.
- Donner, Fred M. 2010. *Muhammad and the Believers. At the Origins of Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ouardi, Hela. 2016. *Les derniers jours de Muhammad*. Pariz: Albin Michel.
- Crone, Patricia. 2006. *God's Rule: Government and Islam*. New York: Columbia University Press.
- UNHCR The UN Refugee Agency: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=566926c24&skip=0&query=shia&coi=SAU> (pridobljeno 22. 03. 2017).
- UNHCR The UN Refugee Agency: <http://www.refworld.org/docid/49749c9950.html> (pridobljeno 22. 03. 2017).
- Utemeljeno se lahko pričakuje, da bežijo ali se izseljujejo iz večinsko sunitskih držav poleg judov in kristjanov tudi privrženci islamskih manjšinskih skupin. Če odmislimo Albanijo in delno preostali nekoč otomanski Balkan, kjer so ostali šiitski sufijski bektaši, potem je po nekaj sto tisoč šiitov vseh vrst po zahodnih evropskih državah. V Sloveniji jih je morda nekaj ducatov predvsem povezanih z Iranom in njegovo ambasado.
- Goulemot, Jean Marie. 2004. *Dieu et la politique: le défi laïque*. V: *L'Histoire*, št. 289 (julij), 34.
- Pascal Bruckner, 2017. *Una racisme imaginaire. Islamophobie et culpabilité*. Pariz: Grasset, 250–251.
- <http://www.islamska-skupnost.si/o-islamski-skupnosti-v-sloveniji/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- Osredkar, Mari Jože. 2011. Teološki in kulturološki razlogi za islamski pluralizem v Sloveniji. V: *Bogoslovni vestnik* 71, 359.
- http://www.smskupnost.si/index.php?option=com_content&task=view&id=10&Itemid=25 (pridobljeno 22. 04. 2017).
- <http://www.islamska-skupnost.si/novice/2014/12/delo/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- Đogić, Osman in Grad, Matija. 2004. Ni enakopravnosti, če imate tri tisoč cerkva in ne dovolite nobene džamije. V: *Delo, Sobotna priloga*, 06.03., 4–6.
- Đogić, Osman in Ivelja, Ranka. 2003. Rodetovo stališče je lahko nevarno. V: *Dnevnik, Zelena pika*, 18.01., 26–27.
- <http://english.islamskazajednica.ba/contact-page/9-documents/134-declaration-of-european-muslims> (pridobljeno 02. 01. 2008).
- Ocvirk, Drago Karl. 2006. Prostor za islam in njegov položaj v Evropi. V: *Zvon*, let. IX, št. 2, 16–23.
- Meddeb, Abdelwahab. 2002. *La maladie de l'islam*, Pariz: Seuil, 221–222.
- O tem pogledje zelo dobro analizo: Bock-Coté, Mathieu. 2016. *Le Multiculturalisme comme religion politique*, Pariz: Cerf, 214–215.
- Pascal Bruckner, 2017. *Una racisme imaginaire. Islamophobie et culpabilité*. Pariz: Grasset, 219–220.
- <http://www.ahmadiyya-islam.org/si/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- <http://www.ahmadiyya-islam.org/si/ahmadija/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- <http://www.ahmadiyya-islam.org/si/dogodki/razstava-razumeti-islam-marec-2017/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- Qureshi, Nabeel. 2016. *Razumeti islam in džihad*. Ljubljana: Družina.
- <http://www.topnews.si/2017/01/26/knjiga-razumeti-islam-in-dzihad-sprla-tajnika-islamske-skupnosti-nevzeta-porica-in-religiologa-draga-ocvirka/> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- Zovkić, Mato. 2007. Religijska scena Bosne i Hercegovine 2007. godine. V: *Vrhbosnensia*, let. XI, št. 2, 238.
- Osredkar, Mari Jože. 2011. Teološki in kulturološki razlogi za islamski pluralizem v Sloveniji. V: *Bogoslovni vestnik* 71, 360.
- Hasanagić, Alim in Utenkar, Gorazd. 2014. Muslimani gledamo na življenje drugače. Je samo postaja. V: *Nedelo*, 05. 10. <http://www.delo.si/nedelo/muslimani-gledamo-na-zivljenje-drugace-je-samo-postaja.html> (pridobljeno 06. 10. 2014).
- Poric: *Islamska skupnost je popolnoma ločena od domnevno skrajnih kulturnih društev*. <https://izracun.dnevnik.si/1042680284/slovenija/poric-islamska-skupnost-je-popolnoma-ločena-od-domnevno-skrajnih-kulturnih-drustev> (pridobljeno 22. 04. 2017).
- Candiar, Adrien. 2016. *Comprendre islam ou plutôt: pourquoi on y comprend rien*. Pariz: Flammarion, 67.
- Candiar, Adrien. 2016. *Comprendre islam ou plutôt: pourquoi on y comprend rien*. Pariz: Flammarion, 70.
- Candiar, Adrien. 2016. *Comprendre islam ou plutôt: pourquoi on y comprend rien*. Pariz: Flammarion, 73–74.
- Redissi, Hamadi. 2007. *Le pacte de Nadjd. Ou comment l'islam sectaire est devenu l'islam*. Pariz: Seuil.
- Saint-Bonnet, François. 2017. *A l'épreuve du terrorisme. Les pouvoirs de l'état*. Pariz: Gallimard, 63–65.
- <http://www.averroes.si/si/zavod/predstavitev> (pridobljeno 24. 04. 2017).
- Chebel, Malek. 2004. *Manifeste pour un islam des Lumières. 27 propositions pour reformer l'islam*. Pariz: Hachette, 100–101.
- Meddeb, Abdelwahab. 2002. *La maladie de l'islam*, Pariz: Seuil, 16–19.